

„Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában

„Ne sajnálkozz annyit a bűnözőn, törődj inkább ártatlan áldozatával!” — ilyen és hasonló szívhezszólóan harcias címekkel jelentkeznék újabban a viktimológiával foglalkozó szerzők, emlékeztetve arra, hogy a bűncselekmények áldozatai hosszú ideje érdemtelenül tengődnek az igazságszolgáltatás, a büntetőjog tudomány, a kriminológia perifériáján. Egyre többen sürgetik a sértettek alapvető jogosítványainak megfogalmazását és elismerését a vádlottak és elítéltek alapjogait rögzítő okmányok mintájára. Ilyen alapjogként említik pl. a félelem nélküli, biztonságos élethez való jogot, amellyel szemben ott áll az állam azon kötelezettsége, hogy a bűncselekmények elkövetését meggátolja, hogy polgárainak a bűnözőkkel szemben hatékony védelmet nyújtson. Az alapvető jogosítványok közé sorolják a bűncselekmény okozta károk megtérítéséhez, az elszenvedett sérülés és fájdalom orvoslásához való jogot, valamint a sértetteknek azon jogát, hogy az igazságszolgáltatás szervei tisztelettel, megértéssel foglalkozzanak velük és döntéseik kialakításánál vegyék számba érdekeiket.¹

Mindez azt jelzi, hogy a 70-es években lényeges fordulat állott be a viktimológia tudományában. Korábban nem nélkülözött minden alapot a viktimológiát ért szemrehányás, miszerint az nem más mint olyan bűvészkedés, amelynek célja annak kimutatása, hogy a bűncselekmény bekövetkeztéért végül is az áldozat felelős. Ma már nem divatos téma a sértett közrehatása és változott a viktimológusok viszonyulása az áldozatokhoz: a kioktatás, a hibáztatás helyébe a megértés és a segítő szándék lépett. A viktimológia támadásának célpontját a sértettől áthelyezte a szociálpolitika és az igazságszolgáltatás rendszerére, amelyek — így mondják — képtelenek az áldozatok jogos igényeinek eleget tenni. A viktimológia rohamai azonban már a bűnelkövetők kemény erőfeszítéssel felépített és lerombolhatatlannak hitt sáncait is fenyegetik.

Dolgozatomban igyekszem képet adni a viktimológia e belső átalakulásáról. Ennek lényege, hogy egyre világosabban kirajzolódnak egy olyan irányzat körvonalai, amely nem elszigetelten és nemcsak az elkövetőhöz fűződő viszonyában vizsgálja a sértettet, hanem az igazságszolgáltatás tényleges működésének egyik komponenseként, és amely kutatási eredményei alapján pontosan megfogalmazza követeléseit a törvényhozással és a jogalkalmazással szemben. Ilyen értelemben beszélhetünk az „alkalmazott” viktimológia megjelenéséről. Elsősorban az észak-amerikai helyzetről, vizsgálatokról, ajánlásokról kívánok beszámolni, már csak azért is, mert a viktimológia itt vált ki a kriminológiából önálló tudományterületté és a szóban forgó változások is az Egyesült Államokban és Kanadában jelentkeztek legmarkánsabban.²

Mivel általános érvényűnek tartom Heinz Zipf megállapítását, miszerint „a büntetőjog fejlődésének során a sértett a büntető eljárás központi pozíciójából egyre inkább peremhelyzetbe szorult” és hogy „a bűnüldözésen, a büntető eljáráson belül elfoglalt helyét egy átfogó koncepcióból újra kellene gondolni”³, úgy vélem, nem haszontalan az észak-ame-

rikai tapasztalatok közzététele. Mielőtt azonban rátérnék a viktimológiában bekövetkezett szemléletváltozásra, szükségesnek látom az előzmények rövid áttekintését.⁴

1. A viktimológia előzményei

A kriminológia hosszú időn át tudomást sem vett a bűncselekmény sértettjéről. Egészen a második világháborút követő évekig a bűnözővel foglalkozó tudományként művelték; a kutatók az elkövetők biológiai, pszichikai, szociális jellemzőit igyekeztek feltárni.

Mivel a kriminológiát az különbözteti meg a deviációkkal foglalkozó egyéb tudományoktól, hogy vizsgálódásának határait a büntetőjogi normák vonják meg, a sértettel szembeni közönye is mindenekelőtt azzal a jelentéktelen szereppel magyarázható, amit a jogszabályok a sértett számára kiosztottak. A kriminológia kialakulásakor a sértett már rég trónfosztott szereplője a büntetőjognak és az igazságszolgáltatás rendjének. Az eljárás hivatásos résztvevői végérvényesen eltulajdonították a közvetlenül érintettek konfliktusait — állapítja meg rezignáltan Nils Christie.⁵ És valóban, a per egykori ura, a vádfunkcióval korlátlanul rendelkező sértett a modern eljárási rendszerekben alig több mint a tanúk egyike. A büntetőjogi szankció elsődleges célja már rég nem a sértett kompenzációja, sem anyagilag, sem pedig lélektanilag. A felelősségi alakzatok ui. élesen elváltak a büntetőjogi felelősség alapja nem az egyéni, hanem a közösségen esett sérelem (így a szankció nem szolgálhatja az egyéni kárpótlást) és az már kinek-kinek a személyes balszerencséje, hogy a közösség rendszerint nagyon is egyéni szenvedések közvetítésével támadható. A szabadságvesztés terjedésével egyenes arányban csappannak meg a sértett reményei kárának megtérülésére, a reszocializáció gondolatának jogszabályi beteljesülése pedig megfosztja őt a morális elégtétel érzésétől is.

A normák által meghagyott, sértetti jogosítványok aztán tovább zsugorodnak az igazságszolgáltatás mindennapjai során. A sértett ui. kívülálló, aki nem ismeri a rabló-pandúrosdi szabályait és a tárgyalóterem állandó együttese által jól begyakorolt sémákat. Kísérletei, hogy bekapcsolódjék a játékba, esetlenek, csak zavart keltenek. Átutazó lévén, a szabályokra megtanítani nem kifizetődő. Így kézenfekvő a megoldás: ki kell őt közösíteni.

A kriminológiának a sértettel szembeni érdektelenségét elemezve, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a létrejöttét egy olyan optimista kriminálpolitikának köszönhette, amely hitt a bűnözés visszaszorításának esélyében. Érthető ezért, hogy a kriminológia a feladatát a bűnözés csökkentésére alkalmas eszközök kimunkálásában látta, nem pedig abban, hogy módszereket dolgozzon ki a bűnözéssel előállott károk megtérítésére, igazságos elosztására, vagy a bűncselekmény okozta fájdalom enyhítésére.

A bűnözéssel foglalkozó hivatásosok ítéletét, amely a bűncselekmény áldozatát érdeklődésre méltatlanná nyilvánította, a laikus közösség is szentesíti. Az „erkölcsi világrend” létezésébe vetett naiv hit azt súgja, hogy az áldozatot ért szerencsétlenség saját korábbi vétkeinek következménye. Tépelődésre, szánalomra így nincs ok, a sértettnek — akár a kol-dusnak — hátat fordíthatunk. (Nem szorul bizonyításra, hogy a bűnelkövetővel szemben ez a taktika jóval kockázatosabb.)

2. A viktimológia kezdetei

A második világháborút követően a kriminológia különböző — kizárólag az elkövetőt vizsgáló — irányzatainak a kudarc terelte a kutatók érdeklődését a bűncselekmény áldozatára. Kiderült ui., hogy e statikus modellel operáló irányzatok képtelenek magyarázatot adni arra, hogy az azonos szociális környezetből érkező vagy egyező pszichikai adottságokkal rendelkező egyének közül miért lépnek egyesek a bűn útjára, és miért tartózkodnak mások a bűnelkövetéstől. A bűnügyi szituáció jelentőségének a felismerése az egyedi bűnelkövetés magyarázatában kitárta a kriminológia kapuit a sértett előtt. De az első publikációk, amelyekben helyt kap a bűncselekmény áldozata is mint a bűncselekmény létrejöttében közreható tényező, még nem tartoznak a szoros értelemben vett viktimológia területére. Ami ui. a kutatókat érdekli, az továbbra is a kriminális magatartás, érdeklődésük középpontjában változatlanul a sértetti viselkedésre, mint környezeti ingerre reagáló bűnelkövető áll.⁶ Az áldozat csupán egyike a bűncselekményt kiváltó lehetséges tényezőknek, ugyanúgy, mint az alkoholista atya vagy a pajzsmirigy túltengés.

Mindemellett a sértett végérvényesen bevonult a kriminológia kutatási területére és rövidesen kialakult a viktimológia, a kriminológiának kizárólagosan a bűncselekmény áldozatával foglalkozó irányzata.

Az új irányzat kezdetben ragaszkodón követte a kriminológia általános szemléletmódját, módszereit, kriminálpolitikai hitvallását. Ahogy a kriminológiát elsődlegesen a bűnözés, a bűnözővé válás okai, a bűnelkövető jellemzői foglalkoztatták, úgy a viktimológia arra kereste a választ, hogy milyen körülmények hatására lesz valaki bűncselekmény áldozata, melyek a sértettek pszichikus, szociális és egyéb sajátosságai. Amikor pedig a kriminológusok az igazságszolgáltatási rendszer működésének elemzésébe fogtak, a viktimológusok azt kezdték vizsgálni, hogy miképpen befolyásolják a sértetti jellemzők a büntetőügy elintézésének módját.⁷ Ezekben a viktimológiai munkákban még nem fedezhető fel a sajátos sértett-párti nézőpont, sőt... A viktimogenezist feltáró tanulmányok — a sértetti predispozíciók felmutatása révén — az elkövetőt mentő következtetésekre csábítanak: eszerint a sértetti hajlam — amelynek kialakulásáért az áldozat és környezete felelősek — ellenállhatatlan kísértésként jelentkezik a normasértő számára. Azok a szerzők pedig, akik igazolták a sértett jellemzői és a vádlottal szembeni bánásmód és döntés közötti összefüggést, azon háborodtak fel, hogy a törvény előtti egyenlőség csupán vágyálom — a bűnelkövetők oldaláról nézve.

A viktimológia e kezdeti szakaszának jellemzése azt a benyomást keltetheti, mintha a krimimológia „hagyományos” irányzatai és a viktimológia között a ráhatás egyirányú lett volna, holott valójában a viktimológiának a kriminológia általános fejlődésére gyakorolt befolyása is számottevő. Elég talán arra utalni, hogy a sértett szerepének elemzése lökést adott a kriminológia interakcionista ágának kialakulásához, vagy arra, hogy a látens bűnözés megbecsülésében a kriminológia jóval szerényebb eredményekre jutott volna a viktimizáció mértékére vonatkozó kutatások nélkül.

A viktimológia fejlődése, amelynek során „a kriminológia egyik legígéretesebb ágává lett”⁸ a 70-es években gyorsult fel, akkor, amikor a kriminológia „hagyományos” irányzatairól levált és önálló kriminálpolitikai koncepcióval lépett fel. (Erre az időszakra esik a viktimológia intézményi nagykorúsítása is, ami a nemzetközi konferenciák és a vikti-

mológiai tárgyú publikációk számának hirtelen felduzzadásában, önálló folyóirat indulásában, nemzetközi intézetek felállításában jelentkezett.) A viktimológia „elszakadása” és átalakulása röviden a következőkben foglalható össze:

3. A viktimológia a 70-es években

Új szempontú kutatások váltották fel a sértett kauzális szerepének vizsgálatát, mint pl. a viktimizáció pszichikai következményeit elemzők, vagy olyanok, amelyek a sértett és az elkövető egymásra vonatkoztatott attitűdjeit igyekeztek feltárni. Korábban elhanyagolt bűncselekményszakmák és áldozatrétegek vonták magukra a viktimológusok figyelmét, egyre több publikáció foglalkozik a családon belül elkövetett bűntettekkel és azok áldozataival, a házastársakkal, a gyermekekkel és az idősekkel. A viktimológia fokozatosan túllépte saját határait, behatolt olyan vidékekre, melyek korábban a büntető eljárásjog tudományának és az igazságszolgáltatás-szociológia felségterületeinek számítottak. A legszembetűnőbb változás azonban a viktimológia kriminálpolitikai alapállásában következett be: „az áldozatot hibáztató bűvészkedésből” már a kriminológia egyértelműen sértett párti irányzata alakult ki. Szószólói első helyen említik az áldozatok helyzetét könnyítő intézkedések szükségességét. Ezeknek egy része arra hivatott, hogy segítse a sértettet a viktimizáció okozta válság átvészelésében, és ennek megfelelően e követelések címzettjei rendszerint az igazságszolgáltatáson kívül eső szervek, emberbarát magántársaságok, kisebbségi csoportok érdekvédelmi szervezetei. A javaslatok második csoportjába tartoznak azok az intézkedések, amelyek a sértetteknek az igazságszolgáltatás bürokratikus, szenvtelen eljárása folytán előálló ún. „második viktimizációját” hivatottak felszámolni. Ugyancsak az igazságszolgáltatás szerveihez szólnak azok a javaslatok, amelyekben azt szorgalmazzák, hogy vizsgálják felül a jogosítványok elosztásának módját az eljárás hivatásos résztvevői és magánszemélyek között, és amelyek valóraváltása esetén a sértett visszanyerné a korábban elveszített eljárási jogainak egy részét.

A viktimológia átalakulása kapcsán szólni kell még a viktimológiát művelők újfajta szerepértelmezéséről: egyre több kutató hagyja el egy időre dolgozószobáját, hogy maga is részt vegyen kriminálpolitikai elképzelései gyakorlati megvalósításában, illetve az ehhez szükséges feltételek megteremtésében.

A sértett eljárási helyzetét erősítő javaslatok részletes tárgyalását megelőzően választ kell adni a kérdésre: milyen tényezők állnak e mélyreható változások háttérében és miért éppen az Egyesült Államokban és Kanadában távolodott el a viktimológia ily mértékben eredeti kérdésfeltevéseitől?

4. A viktimológia átalakulásának okai

A változások egyik forrása kétségtávol a kudarcélmény: a bűnözés visszaszorításában nem sikerült eredményt elérni. Ebből a tényből kiindulva egyes kutatók eljutottak egészen odáig, hogy véglegesen lemondtak a bűnözés csökkentésének lehetőségéről. Ha pedig meg kell barátkoznunk a bűnözés növekedésének gondolatával, akkor a kriminológus kiemelt feladata, hogy törje a fejét a bűnözés okozta szenvedés enyhítésére alkalmas módszereken.

Mások csak az eddig alkalmazott módszerekből ábrándultak ki. Ezek

a kutatók felismerték, hogy bár papíron az igazságszolgáltatás, a bűnüldözés kizárólagos állami feladat, ennek sikeres teljesítéséhez elengedhetetlen a sértettek közreműködése. A bűncselekmények nagy hányada azért marad ismeretlen — és ez bátorítólag hat a bűnelkövetőkre —, mert a sértett különböző okokból, nem utolsósorban a bűnüldöző szervekkel szembeni bizalmatlanságból és ellenszenvből nem tesz feljelentést. A sértett együttműködési készsége azonban a megindult büntető eljárás sikeréhez is szükséges: vallomásának hiányában sokszor reménytelen a büntetőjogi felelősség megállapítása. Egy újszerű, az áldozatokat felkaroló igazságszolgáltatási rendszer tehát sikereket érhet el a bűnözés csökkentésében.

Vannak szerzők, akik a viktimológia új irányba fordulását a kriminológia általános fejlődésvonalával hozzák összefüggésbe. Szerintük a kriminológia az utóbbi években alig hozott újat az alapvető, elméleti kutatások terén és előtérbe kerültek olyan vizsgálódások, melyek eredményei rövid időn belül átültethetők a gyakorlatba.⁹

Az igazságszolgáltatás rendszerén kívül eső okok között első helyen említendő a gazdasági válság, a pénzügyi nehézségek hatása. Az anyagi erőforrások szűkössége azok újraelosztását tette szükségessé, és ennek során olyan rétegek kaptak elsőbbséget (és ilyen az áldozatok csoportja is), amelyekről a támogatás jogosságát a közvélemény sem vitatja el. Így prioritást és anyagi hozzájárulást élveznek a sértettek érdekében végzett kutatások.¹⁰

Végül valószínűnek tűnik, hogy a „law and order” politika újbóli meghirdetése, a konzervatívizmus felerősödése néhány nyugati államban és a különféle mozgalmak — mindenekelőtt a feminizmus — egyaránt közrehatottak a viktimológia kriminálpolitikai nézőpontjának módosulásában.¹¹

Feltételezhető, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában is a felsorolt okok együttese váltotta ki a viktimológia irányváltását. Ennek intenzitását azonban további tényezők magyarázzák. Ezekben az országokban ui. a közvélemény különösen aggasztónak véli a sértettek helyzetét, és az emberek mindennapi életének része lett az áldozattá válástól való félelem. Ennek elsődleges oka maga a bűnözés, ijesztő volumenével és szerkezetével. Az Egyesült Államok-beli kriminalitás riasztó mértéke és formái közzismertek. A képhez kiegészítésképpen néhány adat: a legújabb viktimizációs vizsgálatok szerint az Egyesült Államokban 1979-ben több, mint 41 millió esetben váltak állampolgárok bűncselekmény áldozatává¹²; 1975 és 1980 között minden évben 24 millió, azaz minden harmadik háztartásban találtak olyan személyt, akivel szemben bűncselekményt követtek el. Kanadában a helyzet lényegesen kedvezőbb, egyes bűncselekményfajtákat tekintve azonban itt is vannak „veszedelmes városok.”¹³ Az elmúlt két évtized kriminálstatisztikai adatai egyébként Kanadában is a közbiztonság általános romlásáról tanúskodnak. 1960-ban pl. minden 330. Kanadában élő személy számíthatott arra, hogy erőszakos bűncselekménynek esik áldozatul, erre 1970-ben már a kétszázadiknak is jó esélye volt.¹⁴ 1971-től számítva tíz év alatt az egy háztartásra jutó bűncselekmények száma a kétszeresére emelkedett. (Ez az adat számításon kívül hagyja a gyilkosságokat, melyek száma a kriminálstatisztika szerint nem nőtt.)¹⁵ A közvéleménykutatások ezen kívül azt mutatták, hogy a kanadai lakosság jóval aggasztóbbnak véli a bűnözés helyzetét, mint amilyen az a valóságban.¹⁶ A „fogyasztói” elégedetlenség kialakulásában és a sértett-központú kriminálpolitika követelésében azonban a bűnözés mikénti észlelése ugyanolyan jelentős szerepet játszik, mint a kriminalitás tényleges állapota.

A sértettek helyzete feletti aggodalmat a viktimizáció mértéke mellett az angolszász igazságszolgáltatási rendszer sajátosságai is növelték. Aligha vitatható ui., hogy az angolszász jogi ideológia és büntető eljárás — sok ezúttal nem ismertetendő előnye mellett — a kontinentális rendszernél jóval érzékletlenebb a sértettel szemben, és ezért jogosítványait lényegesen szűkebbre vonja. Ezért mindenekelőtt az egész jogrendszert átható laissez-faire ideológia a felelős, amely könnyen egy kalap alá veszi a vesztest, aki csupán magát okolhatja a kudarcért, mivel rosszul mérte fel esélyeit irracionálisan járt el, és ezért nem is tarthat igényt kívülről támogatásra, és az áldozatot, akit esélyeinek felbecsülésében, az autonóm, észszerű cselekvésben eleve meggátoltak.¹⁷ A vádlottról majd csak az ítélet dönti el, hogy veszített vagy győzött, addig is rendelkezésére kell bocsátani a harchoz szükséges eszközöket. A sértett azonban eleve vesztes — ez az ideológiai alapállás magyarázza pl. azt, hogy a bűnüldöző szervek semmilyen információt nem kötelesek számukra adni ügyük állásáról, az óvadék összegét letétbe helyező bűnözőt kénytelenek szabadon bocsátani, még akkor is, ha a sértettet — köztudottan — bosszúval fenyegette; így fordulhat elő Kanadában, hogy a bíróság véglegesen lezárhatja az ügyet távolmaradásra hivatkozással, még akkor is, ha a sértettet a megjelenésben nyomós ok akadályozta stb.¹⁸ Ez az ideológia azonosítja könnyen a tájékoztatást, a figyelmességet a szabad emberhez méltatlan gyámkodással, és ezzel indokolható, hogy a hatóságok nem kötelesek a sértettet az őt egyébként megillető jogosítványokról sem informálni (pl. az állam részéről való kártalanításhoz vagy a különféle szociális juttatásokhoz való jogról).

Az angolszász eljárási rendszer alapvető vonásait végigpásztázva, könnyen támad a vizsgálódóban az a benyomás, hogy annak minden egyes intézménye a sértett elleni összeesküvés jegyében jött létre. Az angolszász ügyféli per paradox fejlődésének eredményeként ma már az ügy eldönthető a ténylegesen érintett felek nélkül is. A kádi igazságszolgáltatás idejét idéző széles bírói hatalom nem tűri, hogy a sértett — akár véleményt nyilvánítson az őt ért sérelem mértékéről és ily módon befolyásolja a büntetést. A tort és a crime merev szétválása következtében a sértett kára nehézkesen térül meg. A sokat isteníttet és ugyanannyit szapult kereszt-kérdésnek is a sértett a nagy vesztese: talpraesett és kíméletlen védők sokszor kinos, sőt megalázó helyzetekbe kergetik, ha tanúként fellép. Kedvezőtlenül hat a sértett helyzetére az is, hogy az angolszász igazságszolgáltatás a mellérendeltség elvén épül fel, szemben a kontinentális rendszerrel, amely inkább a hierarchikus modellhez közelít.¹⁹ A mellérendeltség elvén álló rendszer hivatásos szereplői ui. sokkal erősebben kötődnek tárgyalótermi állandó partnereikhez, eljárásaikban kölcsönösen egymás elvárásaihoz igazodnak, és igen hatékonyan verik vissza a laikusok és mindenekelőtt a sértett minden olyan kísérletét, amellyel az ügy rutinszerű és ezért erőfeszítésmentes elintézését veszélyezteti.²⁰ És végül, a tárgyalást egyre inkább kiszorító, az ügyész és a védő által a színpalak mögött folytatott beismerés körüli alku (plea bargaining) a sértettet a részvételtől fizikailag is elzárta. (A plea bargaining lényegét tekintve az ügyész és a védő közötti alkudozás, melynek eredményeképp megállapodnak abban, hogy milyen „ellenszolgáltatás” fejében tesz beismerést a vádlott. Ennek mértéke az ügyész rendelkezésére álló bizonyítékok erejétől függ és állhat a vád „redukálásában”, vagy abban, hogy az ügyész ígéretet tesz a védőnek arra, hogy méltányos indítványt tesz a bírónak a kiszabandó büntetésre. A beismerés folytán elmarad a formális tárgyalás, a bíró a színpalak mögött kötött alkut szentesíti, kiszabja a büntetést.)

5. Javaslatok a sértett eljárási jogainak bővítésére

Az angolszász eljárás alapvonalaiban ismeretében nem meglepő, hogy egyre többen emlegetik a sértettek ún. második viktimizációját, amit az igazságszolgáltatás idéz elő. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a viktimológusok javaslatai között első helyen szerepelnek a sértett eljárásbeli helyzetét erősíteni hivatott intézkedések.

Az ajánlások egy része nem érinti az eljárás alapvető struktúráját és a gyakorlatba történő átültetésük inkább csak jószándék (és pénz) kérdése. Ilyen követelés pl., hogy a hatóságok tájékoztassák a sértettet jogairól, az ügy állásáról, a legfontosabb döntésekről: könnyítsenek a sértett (és a tanúk) helyzetén a tanúzási díj emelésével, szükség esetén azzal, hogy gondoskodnak a bíróságra szállításáról vagy a sértett kiskorú gyermekeinek felügyeletéről; akadályozzák meg a sértettek megfélemlítését a részükre fenntartott külön váróterem felépítésével stb.

A javaslatok között azonban vannak olyanok is, amelyek ténylegesen növelnék a sértett szerepét a büntető eljárásban, és ezzel lényegesen módosítanák az angolszász per hagyományos szerkezetét. Így pl. a bünteteskiszabás fázisában kísérletképpen bekéri néhol a sértett nyilatkozatát arról, hogy milyen mérvű kárt és fájdalmat szenvedett a bűncselekmény következtében (Victim Impact Statement).²¹ A nyilatkozat felhasználásának módja ma még nem teljesen kidolgozott, beszerzésének szükségességéről pedig diszkrécionális jogkörben dönt a bíró vagy a bünteteskiszabáshoz szükséges jelentés elkészítésével megbízott probációs tisztviselő.

Még kevésbé tisztázott, hogy miképpen vehetne részt a sértett az ún. beismerés körüli alkuban. Az Egyesült Államokban az ügyészek súlyosabb ügyekben rendszerint konzultálnak a sértettel, mielőtt a védővel leülnének alkudni, de erre őket legfeljebb a közvélemény nyomása kényszeríti. Miami-ban kísérletképpen bevezették, hogy a beismerés körüli konzultáción az ügyészen és a védőn kívül a sértett is részt vesz. Ennek során kedvező tapasztalatokat szereztek, és ezért javasolják a megoldás bevezetését az Egyesült Államok egész területén. Kanada e téren kedvezőbb helyzetben van, a plea bargaining megjelent ugyan, de még nem burjánzott el. Úgy tűnik, a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás reformtervének kidolgozásával foglalkozó bizottság tanult az Egyesült Államok példáján, és felhagyott a korábbi struccpolitikával. Jelenleg ui. azon az állásponton van, hogy az illegális és áttekinthetetlen gyakorlat kialakulásának úgy lehet a legjobban elebe menni, ha az intézmény részletes szabályait mielőbb kidolgozzák, és azt ily módon törvényben elismerik. A tervek szerint a beismerés körüli alku bírói ellenőrzés és a sértett részvétele mellett folya.²²

Nehezen egyeztethető össze a common law tradícióval a szankció-rendszer módosítására tett javaslat. Eszerint önálló büntetesként (mégpedig széles körben) alkalmaznák a bíróságok a kár megtérítésére és a közösség érdekében végzendő munkára kötelezést.²³ A reparatív szankció szószólói arra hivatkoznak, hogy a tori és a crime merev elkülönülésének szükségességét sem a történeti, sem pedig a logikai elemzés nem bizonyítja²⁴ és a kármegtérítésben, valamint a közösségnek végzendő munkára kötelezésben egy újszerű büntetési cél megvalósulását vélik felfedezni. E büntetési cél, a reparáció nagy előnye, hogy az elkövetőt a morális felelősség vállalására készíti, és kifejezésre juttatja a közösség elképzeléseit a büntetés funkciójáról. A reparáció talán a megtorláshoz áll legközelebb, de annál magasabb rendű, mert a bűnhődést konstruktív és humánus módon biztosítja.²⁵

Végül, említésre méltóak a kísérletek egy olyan eljárás kialakítására, amelyben a kártérítés mértékének és módjának a meghatározása az elkövető és a sértett közti megegyezés alapján történik.²⁶

6. A viktimológia új irányzatának buktatói

Úgy gondolom, hogy a viktimológia új irányzatának képviselőitől nem vitatható el a jószándék és a tisztesség. De vizsgálataik, javaslataik könnyen szolgálhatnak érvül tisztességtelen kriminálpolitikai lépésekhez is. Az erőforrások korlátozottságára hivatkozással hamar el lehet jutni a következtetésig, hogy a sértettek helyzete csak a vádlottak, az elítéltek terhére javítható; az áldozatok szenvedéseinek hangsúlyozása pedig könnyen lesz ürügy az elkövetőkkel szembeni drasztikus és értelmetlen bánásmódra. A túlzott gondoskodással, figyelemmel a viktimológia magát az áldozatot is veszélybe sodorhatja: vizsgálatok igazolják, hogy a különféle kezelések, amelyek a viktimizáció okozta trauma mérséklését hivatottak szolgálni, ellenkező eredménnyel is járhatnak. Az áldozatok érdekében végzett propaganda diszfunkcionális hatásaként nőhet a lakosság féelme a viktimizációtól, a türelmetlenség és a normasértőkkel szemben. Mindez pedig az ésszerű kriminálpolitikát gátló tömeghisztériába torkolllhat.

A viktimológia — és különösen új irányzata — elsődlegesen olyan bűncselekményekkel foglalkozik, melyeknek van konkrétan meghatározható sértettjük. Így kétségkívül erősítheti a lakosság körében egyébként is elterjedt torz képet a bűnözésről, annak szerkezetéről, hiszen eltereli a figyelmet a szervezett bűnözésről, a fehérgalléros bűnözésről, a közösséget és nem egyéneket sértő bűncselekményekről.

A viktimológia új irányzata magát a viktimológiát, annak tudományos színvonalát is veszélyezteti. A gyors siker reménye arra csábíthatja a kutatókat, hogy a könnyebb utat válasszák és elmélyült kutatások helyett népszerű ötletekkel bombázzák a törvényhozókat. Dicséretükre legyen mondvá, e kételyeket maguk a viktimológusok is megfogalmazzák.

7. Tanulságok

Kérdés most már, hogy milyen tanulságokkal szolgálhat számunkra a viktimológia elmúlt évtizedbeli fejlődése? Kétségtelen, hogy az ismertett megoldások között vannak számunkra oly idegenek, hogy átvételük szóba sem kerülhet. Az is igaz, hogy a javaslatok zöme inkább csak önértetünket növeli, hisz ezek nagy része nálunk már régóta valóság. E konkrét javaslatoknál, jogintézményeknél azonban fontosabb a viktimológia legújabb fejlődésének általános üzenete: az, hogy van egy olyan réteg, amelynek képviselői nem ülnek ott a kodifikációs bizottságokban, de amelynek érdekeit figyelmen kívül hagyni veszélyes.

Így a viktimológia a társadalmi valóság nyugtalanító jelenségeinek, egyes jogintézményeinek új szempontú vizsgálatára, kriminálpolitikai válaszításaink, lépéseink más nézőpontból való értékelésére, esetleg felülvizsgálatára ösztökél. Elgondolkozhatunk pl. azon, hogy az igazságszolgáltatás társadalmasításának vajon az az egyetlen útja járható-e amit mi járunk — egyébként nem sok sikerrel. Vagy azon, hogy az ügyészi védelejtés szélesedő lehetőségei mellett rendelkezünk-e hatékony korrekciós eszközökkel a vádmonopólium veszélyeivel szemben. A sértettek szemszögéből elemezhetjük dekriminalizációs törekvéseinket, tűnődhetünk azon, hogy az állampolgárok alkotmányos jogai vajon optimális védelmet él-

veznek-e. És töprenghetünk azon is, hogy a felderítetlen ügyek számának növekedése, különösképpen, ha az elkövető személyét nem sikerült megállapítani, miképpen befolyásolja majd a sértettek feljelentési készségét vagy a kár megtérülésének esélyeit.

Ezeket a kételyeket persze elhessegethetjük. Úgy például, hogy kimutatjuk: a sértett-központú kriminálpolitika eltereli figyelmünket az alapvető feladatról, a bűnözés visszaszorításáról. Ez talán részben igaz is. Mint ahogy valószínű az is, hogy a viktimológia — legalábbis az elmúlt évtizedbeli fejlődését tekintve — borúlátó irányzata a kriminológiának. Azt üzeni, hogy be kell rendezkednünk egy olyan életre, amelyhez hozzátartozik a bűnözés. Hosszú ideig, netán örökre. De a viktimológia egyben realista irányzat is — arra kényszerít, hogy szembenézzünk a jelen valóságával. A ma áldozatai pedig most igénylik a támogatást és számukra gyenge gyógyír, ha arra gondolnak, hogy lesz majd egyszer olyan utódjuk, akinek életét hasonló gondok már nem keserítik.

JEGYZETEK

1 Rights and Services for Crime Victims. A „Canadian Council on Social Development” kiadványa 1981: Geoff Norquay és Richard Weiler: Services to Victims and Witnesses of Crime in Canada, Ottawa, 1981.

2 A dolgozatban felhasználom rövid kanadai tanulmányutam tapasztalatait. Ennek során részt vehettem a Vancouverben megrendezésre került 33. Nemzetközi Kriminológiai Kurzuson, amely a viktimológia fejlődésével, a bűncselekmények áldozataival foglalkozott.

3 Heinz Zipf: Kriminálpolitik, Heidelberg-Karlsruhe 1980. 154. o.

4 A viktimológia történetének részletesebb összefoglalására ld. Károly Endre: A viktimológia — a modern kriminológia új irányzata, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XI. Budapest, 1969. 125—129. o. és Tóth Tihamér: Viktimológia jelentősége a bűnüldözésben, Magyar Jog 1980/7. 612. o.

5 Nils Christie: Conflicts as Property, The British Journal of Criminology, 1977. 1—15. o.

6 E felfogásnak jó példája Hans von Hentignek, a viktimológia egyik úttörőjének munkája: The Criminal and His Victim, New Haven 1948.

7 Ld. Denis Szabó: Victimology and Criminology. Trends and Applications. A 3. Nemzetközi Viktimológiai Szimpóziumra készített tanulmány, Münster, 1979.

8 Ezzat A. Fattah: Some Recent Theoretical Developments in Victimology, Victimology: An International Journal 1979/2. 198. o.

9 Ezzat A. Fattah: i.m. 199. o.

10 Ez a szempont különösen fontos Észak-Amerikában, ahol csak a nagy mintával és költséges módszertani apparátussal végzett, „kemény” adatokat prezentáló vizsgálatok számíthatnak igazi megbecsülésre.

11 Eric Younger: Crime Victims: An Agenda for the 1980s, In: C. H. Foust és D. R. Webster: An Anatomy of Criminal Justice, Massachusetts—Toronto, 1980. 173. o.

12 Victims of Crime, U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics Bulletin 1981. november.

13 A fegyveres rablásokat tekintve pl. Montréal a nagy északamerikai városok közül csak Los Angeles, New York és San Francisco előzi meg. Ld. André Normandeau: Armed Robbery in America, Canadian Police College Journal 1981/1. 2. o.

14 Alice Parizeau és Denis Szabó: The Canadian Criminal-Justice System, Massachusetts—Toronto 1977. 52. o.

15 Rights and Services for Crime Victims 7. o.

16 David Indermaur: Sources of Public Attitude to Crime and Punishment, 1983 (Kiadatlan kézirat).

17 A laissez-faire etika és a sértett helyzetének kapcsolára ld. David N. Weisstub: Victims of Crime in the Criminal Justice System. A 33. Nemzetközi Kriminológiai Kurzusra (Vancouver) készített főreferátum, 1983.

18 Ld. Geoff Norquay és Richard Weiler i.m. 43. o.

19 Mirjam Damaska: Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure, The Yale Law Journal 1975/5. 480—544. o.

20 A tárgyalótermi együtttest összefűző kötelekre és a rutinszerű eljárásokra ld. Herbert Jacob: A büntetőbíróság, mint szervezeti jelenség. In: Szilágyi Péter (szerk.): Szemelvénygyűjtemény a jogszociológiai tanulmányozáshoz, Budapest, 1982. 135—156. o. és Marcia J. Lipetz: Routine and Deviations: The Strenth of the Courtroom Workgroup in a Misdemeanor Court, International Journal of the Sociology of Law 1980/1. 47—60. o.

21 A bűnösség megállapítása előtt a sértett aktívabb részvételét nem javasolják, mert úgy vélik: ez veszélyeztetné az ügy elfogulatlan, páratlan eldöntését.

22 Gerald A. Ferguson és Darell W. Roberts: Plea bargaining Directions for Canadian Reform, 1973.

23 S. A. Thervaldson: Reparation By Offenders: How Far Can We Go? Selected Papers of Canadian Congress for the Prevention of Crime, Winnipeg 1981. 119—128. o. és Our Criminal Law: Report of the Law Reform Commission of Canada, Ottawa, 1976. 25. o.

24 Ld. Weisstub. i.m. 26. o.

25 Ld Thorvaldson i.m. 126. o.

26 Dean E. Peachey: Involving Victims in Post-trial Diversion. A 33. Nemzetközi Kriminológiai Kurzusra (Vancouver) készített anyag, 1983.